

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНУВАННЯ ТЕРМІНІВ ІТ-СФЕРИ
(НА МАТЕРІАЛІ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 20 ТОМАХ»)**

**DETERMINOLOGY FEATURES OF IT TERMS (BASED ON THE MATERIAL
OF THE “DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN 20 VOLUMES”)**

Ментинська І.Б.,

orcid.org/0000-0001-7939-0010

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

Турко А.В.,

orcid.org/0009-0008-3725-2224

студентка II курсу

Інституту комп'ютерних наук і технологій

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано комп'ютерні терміни, зафіксовані в «Словнику української мови у 20 томах» з позначкою *образно, які піддалися впливам процесів детермінування. Метою дослідження є з'ясувати, яких модифікацій зазнають комп'ютерні термінологічні одиниці, інтегруючись в загальноживану лексику, визначити роль комп'ютерних терміноодниць у поповненні української загальнолітературної мови та семантичні зміни, які відбуваються під час цього процесу. Для досягнення цієї мети реалізовано кілька конкретних завдань: по-перше, методом суцільного вибирання визначено комп'ютерні терміни, які підпали під процес детермінування; по-друге, досліджено функційні, лексико-семантичні, стилістичні модифікації, яких зазнають детерміновані лексичні одиниці; по-третє з'ясовано роль і місце детермінованих лексем в загальноживаній мові.

Явище детермінування стає дедалі поширеним і відображає важливі тенденції розвитку мови та засвідчує інтелектуалізацію суспільства. На сьогодні, власне, загальномовні словники наочно демонструють процес семантичної деривації, тому всебічне дослідження таких процесів дає змогу глибше зрозуміти, як відбувається розвиток мови, як змінюються значення слів та які механізми лежать в основі цих змін. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій, потреби спілкування, зростання рівня освіченості суспільства зумовлюють й активізують процес детермінування. Спеціальні найменування побутують у повсякденному мовленні нефахівців у прямому, дещо спрощеному значенні, або ж відбувається перенесення значення терміна на нову загальноживану одиницю. Детерміновані терміноодниць із часом стають надбанням усього суспільства, органічною частиною загальномовного словника. Так, досліджений матеріал (комп'ютерні терміни, зафіксовані в СУМ-20 з позначкою *образно) дає змогу констатувати наявність трьох рівнів детермінованих лексичних одиниць – функційні, лексико-семантичні й семантико-стилістичні. Функційні детерміновані комп'ютерні терміни часто не зазнають лексичного переосмислення, зберігають дефінітивність терміна, проте спричиняють іронічний, саркастичний ефект. Лексико-семантичні детермінізми частково переосмислюються (через метафоризацію чи метонімізацію), побутують за межами свого термінового поля та переходять на інший тематичний рівень. Семантико-стилістичні детермінізми практично позбавляються своєї дефінітивності, на їхній основі творять художні засоби. Як, бачимо, процес детермінування пов'язаний з популяризацією комп'ютерних термінів, поширенням наукових понять серед носіїв мови.

Ключові слова: термінознавство, термін, семантичні процеси, детермінування, метафоризування.

The article analyses the computer terms recorded in the «Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes» marked *figuratively, which have been affected by the processes of determination. The purpose of the study is to find out what modifications computer terminological units undergo when integrating into the commonly used vocabulary, to determine the role of computer terminological items in replenishment of the Ukrainian general literary language and the semantic changes that occur during this process. To achieve this goal, several specific tasks have been implemented: firstly, the computer terms that have been subjected to the process of determination have been identified by the method of continuous selection; secondly, the functional, lexical-semantic, stylistic modifications undergone by the determined lexical units have been investigated; thirdly, the role and place of determined lexemes in the common language have been clarified.

The phenomenon of determination is becoming more and more widespread and reflects important trends in the development of language and attests to the intellectualization of society. Today, as a matter of fact, common language dictionaries clearly demonstrate the process of semantic derivation, so a comprehensive study of such processes allows us to better understand how language develops, how word meanings change, and what mechanisms underlie these changes. The intensive development of information technologies, the need for communication, and the growing level of education in society determine and activate the process of determination. Specialized names are used in the everyday speech of non-specialists in a direct, somewhat simplified sense, or the meaning of the term is transferred to a new commonly used unit. Deterministic term eventually become the property of the entire society, an organic part of the universal vocabulary. Thus, the researched material (computer terms recorded in SUM-20 marked *figuratively) makes it possible to ascertain the presence of three levels of deterministic lexical units: functional, lexical-semantic and semantic-stylistic. Functional deterministic computer terms often do not undergo lexical rethinking, retain definiteness of the term, but cause an ironic, sarcastic effect. Semantic and stylistic determinism are partially reinterpreted (through metaphorisation or metonymisation), exist outside their term field and

move to another thematic level. Semantic and stylistic determinations practically deprive themselves of their definiteness, and artistic means are created on their basis. As we can see, the process of determination is connected with the popularization of computer terms, the spread of scientific concepts among native speakers.

Key words: terminology, term, semantic processes, determination, metaphorisation.

Постановка проблеми. Терміноодиноці ІТ-сфери належать до динамічної системи, що характеризується певними закономірностями функціонування її складових. Зміст кожного окремого терміна визначає його місце в системі, зумовлює зв'язки і взаємодію з іншими елементами системи. У сучасних умовах комп'ютерна термінологія формує вагомий лексичний пласт мови, який стрімко розвивається, удосконалюється, змінюється та слугує засобом спілкування не лише фахівців, а й все більше пересічні користувачі послуговуються терміною лексикою. Пожвавлюються процеси міграції термінів у категорію загальноновживаної лексики. Функціонування термінів поза терміносистемою в інтернет-комунікації, побутовому мовленні, в художній і публіцистичній літературі спричиняє таку міграцію. Явище детермінування стає дедалі поширеним і відображає важливі тенденції розвитку мови та засвідчує інтелектуалізацію суспільства. На сьогодні, власне, загальнономовні словники наочно демонструють процес семантичної деривації, тому всебічне дослідження таких процесів дає змогу глибше зрозуміти, як відбувається розвиток мови, як змінюються значення слів та які механізми лежать в основі цих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти процесу детермінування розглядають українські науковці, так, наприклад, Г. Наконечна під детермінологізацією розуміє втрату терміном своїх дефінітивних і системних характеристик, перехід до загальноновживаної лексики, а також описує типову методику аналізу процесу детермінування [1, 19]. Л. Васковець, досліджуючи детермінування у казначейській справі, виокремлює такі етапи цього семантичного явища: 1) термін частково втрачає свій термінологічний характер, однак позначуване поняття залишається тим самим, можуть з'являтися додаткові відтінки значення, 2) оформлення терміна як слова загальнолітературної мови і його фіксацію в словниках, спеціальне, наукове значення терміна зведено до мінімуму [2, 87–90]. З. Куньч, аналізуючи стилістичні можливості детермінологізмів у творі на історичну тематику, зауважує, що детермінологізми не лише слугують для точного позначення тих чи тих понять, а й сприяють творенню нових яскравих й оригінальних художніх засобів (тропів, фігур), посиленню емоційного впливу на читачів, наси-

ченню тексту експресією [3, 23]. С. Курівчак та С. Булик-Верхола виокремлюють три рівні детермінологізації – функційний, лексико-семантичний, семантико-стилістичний [5, 23–27]. О. Ляхова розглядає активну дію детермінологізації як одного зі способів розширення семантики лексичних одиниць, дослідниця з'ясовує також основні закономірності цього явища [6, 42–47]. Однак М. Кухарчишин зауважує, що дослідження явища детермінування зумовлює певні труднощі у зв'язку з тим, що не завжди легко визначити статус адаптації терміна у загальноновживаній мові, той етап, на якому він перебуває на шляху до його узуалізації як нетерміна [7, 246]. Значна кількість ґрунтовних наукових досліджень є свідченням зацікавленості науковців порушеною проблемою.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є з'ясувати, яких модифікацій зазнають комп'ютерні термінологічні одиниці, інтегруючись в загальноновживану лексику, визначити роль комп'ютерних терміноодиноци у поповненні української загальнолітературної мови та семантичні зміни, які відбуваються під час цього процесу. Для досягнення цієї мети реалізуємо кілька конкретних завдань: по-перше, методом суцільного вибирання визначимо комп'ютерні терміни, які підпали під процес детермінування; по-друге, дослідимо функційні, лексико-семантичні, стилістичні модифікації, яких зазнають детерміновані лексичні одиниці; по-третє з'ясуємо роль і місце детермінованих лексем в загальноновживаній мові.

Об'єктом дослідження стали комп'ютерні терміни, зафіксовані в «Словнику сучасної української мови» у 20 томах (далі СУМ-20), які марковано позначкою *образно*.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто наголосити на варіантності використання термінів *детермінологізація* і *детермінування* в науковій літературі. З. Куньч зазначає, що важливою перевагою для вживання терміна *детермінування* є його відносна короткість і пластичність словотворення, суфікс *-ни(я)*, вказує на процесуальне значення [8, 56]. Тому у нашому дослідженні *детермінологізація* – результат процесу, а *детермінування* – активний лексико-семантичний процес. Отож під час детермінування термін втрачає свою системність, однозначність і набуває властивостей, яких він раніше був позбавле-

ний, тобто виникає нове слово з термінологічним значенням, яке вимагає вже не дефініції, а тлумачення. Дефінітивну функцію термін виконує лише в науковому стилі, а за межами термінологічного поля він перестає бути терміном (тобто детермінується), оскільки свої спеціальні зв'язки він змінює в оточенні нових слів на позначення процесів, предметів і явищ. Метою використання термінів у незвичному для них середовищі стає творення нової метафори, що висвітлює додаткові відтінки значення, посилює його оцінку і тим самим спричиняє певний стилістичний ефект.

Першим кроком процесу детермінування, на нашу думку, є вживання терміна в прямому значенні, але поза межами його термінологічного поля. Так, наприклад:

ДИСПЛЕЙ, *я, ч., інформ.* Електронний пристрій для візуального відображення інформації. *Кейт видобув з кишені продовгуватий пристрій з кількома рядами кнопок і невеликим дисплеєм* (О. Авраменко, «Заборонені чари», 2003) [СУМ-20].

ДЖОЙСТИК, *а, ч., інформ.* Пристрій у формі укріпленої на шарнірі ручки з кнопкою або клавішею для ручного введення даних у комп'ютер, смартфон і т. ін. *Епідемія грипу. Школи й дитячі садки закриті на карантин. Малий наш вкрай задоволений, сидить дома, не випускає джойстика з рук* (Л. Костенко, «Записки українського самашедшого», 2010) [СУМ-20].

ІНТЕРНЕТ, *у, ч., інформ.* (з великої і малої літер). Всесвітня інформаційна комп'ютерна мережа, що надає доступ до необмежених інформаційних і бізнесових ресурсів, комунікативно-електронного спілкування. *Я багато читала. Лазила в інтернеті, качала звідти різну дивну музику* (Любка Дереш, «ТРОХИ ПІТЬМИ або На краю світу», 2007) [СУМ-20].

ІНТЕРФЕЙС, *у, ч., інформ.* Сукупність засобів і правил, що забезпечують взаємодію пристроїв обчислювальної системи та (або) програми, а також їхню взаємодію з людиною. *Інтерфейс керування цілком сумісний з лазерними гарматами. Вся процедура встановлення й відладки відбере лише кілька годин* (О. Авраменко, «Реальна загроза», 2006) [СУМ-20].

КЛАВІАТУРА, *и, ж.* Сукупність клавіш у якому-небудь механізмі. *У глибині кімнати .. чоловіча постать, схилившись, чаклувала над клавіатурою* (О. Ірванець, «Рівне/Ровно (Стіна)», 2002) [СУМ-20].

Терміни, потрапляючи в інше середовище, не втрачають внутрішньої форми, зберігають опорну сему, але внаслідок сусідства загаль-

новживаних лексем набувають певної емоційності, відбувається функційне детермінування. М. Вус, досліджуючи детермінування термінів біології, зауважує, що в іностильовому контексті термін може набувати конотацій зневажливості, іронічності тощо, виконуючи не номінативно-дефінітивну, а стилістично-експресивну функцію [10, 118]. З. Куньч зазначає, що наявність функційних детермінологізмів демонструє бажання авторів правдиво відтворити мовну реальність, світосприйняття і світорозуміння сучасного освіченого суспільства, яке оперує науковими термінами у своєму повсякденні [4, 46].

На *другому* етапі детермінування лексеми набувають нового значення внаслідок метафоричного чи метонімічного перенесення. Вони частково втрачають дефінітивність стають лексико-семантичним детермінізмами.

МОНІТОР, *інформ.* Пристрій комп'ютера, признач. для виведення на екран текстової, графічної або відеоінформації; дисплей. * Образно. *На моніторі свідомості хочу малювати щось красиве і добре. Натомість у вічі лізе всіляка погань* (Л. Костенко, «Записки українського самашедшого», 2010) [СУМ-20].

На моніторі свідомості – лексема набуває переносного значення 'відображення дійсності', отож, нове значення утворилося на основі вторинної метафоричної номінації (перенесення назви за подібністю), розширює значення поняття *свідомість*, досягнуто стилістичного ефекту через асоціативний зв'язок, що сприяє уяві читача здобути 'відеоінформацію зі свідомості'.

КОД, (програм.) *у, ч.* 1. Система умовних знаків або сигналів для зберігання, опрацювання та передавання інформації. * Образно. *Сліду зайчачого [зайцевого] немудрі коди Розбирає поволі мисливський пес* (Д. Павличко, «Зимові краєвиди») [СУМ-20].

Немудрі коди – має значення 'заячі сліди', на основі метафоричного перенесення (подібність за формою і функцією) лексема перестає бути атрибутом фахової комунікації, виходить із термінополя, набуває нового, загальномовного значення, відбувається повна детермінація, проте до третього етапу детермінування лексема не належить, бо фіксація лексеми з цим значенням у загальномовних словниках не відбулася.

ЕКРАН, *а, ч.* Пристрій з поверхнею для візуалізації різноманітної інформації (сигналів, текстів і т. ін.) * Образно. *Екран віків записує всякчас Народу рідні й дорогі імення* (Т. Масенко, «Кастусь Калиновський»).

Лексема *екран*, поєднуючись з лексемою *віків*, піддається впливу, і відбувається детермінологічна метоніміїність, яка супроводжує набування терміном нового статусу та нового значення 'відеозображення' перенесення значення з об'єкта на його призначення.

КІБЕРНЕТІКА, и, ж. Наукова дисципліна про загальні закономірності процесів керування та зв'язку в організованих системах (машинах, живих організмах, суспільних формуваннях і т. ін.) *Подумай тільки, які чудесні відкриття та винаходи несе людству ера розщепленого атома й кібернетики!* (Б. Антоненко-Давидович, «Воскреслий Ікар»).

Назва дисципліни *кібернетика* переноситься на назву ери на основі метафоричного переосмислення (подібність за називанням), створює контекст сучасної цивілізації, яка використовує інноваційні засоби.

Отож, наведені вище приклади демонструють, як термін втрачає своє номінативне значення (частково або повністю), набуває нового контекстуального, що має експресивне, емоційне забарвлення, неочікувані смислові нашарування.

Третій етап детермінування має на меті оформлення терміна як слова загальнолітературної мови і його фіксацію в словниках. М. Вус акцентує, що відбувається модифікація термінологічного значення загальномовним і фіксація лексеми з цим значенням у загальномовних словниках (узальна конотація) [10, 119]. Наукове, специфічне значення терміна зведено до мінімуму, однак може функціонувати як основа подальшої семантичної деривації вже в загальнолітературній мові. Безперечно, найвищого ступеня семантичного детермінування термін досягає, потрапляючи до словників [12, 148]. Отож, термін інформатики *файл 'впорядкована сукупність даних, яку зберігають на диску'* зазнає детермінування і набуває нового, загальномовного значення *'прозора поліетиленова папка для зберігання папері'*, яке зафіксовано у словниках (СУМ-20, «Горих»). Спостерігаємо, що на основі метафоричного перенесення відбулося переосмислення за подібністю функціонування *'зберігати документи'*. С. Булик-Верхола та С. Курівчак зауважують також, що терміни, які цілком змінили дефінітивні ознаки, стають причиною появи низки тропів та стилістичних фігур у художньому стилі [5, 26]. Так, термінне значення лексеми *задача* – питання (перев. математичного характеру), що розв'язують обчисленнями за визначеною умовою; потрапляє за межі терміносистеми (входить до словосполучення *задача з багатьма невідомими*),

втрачає дефінітивні й системні характеристики, відбувається переосмислення на основі схожості функцій, утворюється стійкий вираз. *Веденський дав Гейдену і всім його саперам у Харкові задачу з багатьма невідомими* (П. Автомонов, «Каштани на пам'ять») [СУМ-20]. Як бачимо, сполука стає лексично стійкою, семантично цілісною, синтаксично неподільною, відтворюваною й переважно експресивною. Цікавим, на нашу думку, є терміносполука *всесвітня павутина*, яка утворилася на основі переосмислення загальноживаних слів. Метафоризована терміносполука *всесвітня павутина* лише ззовні подібна до фразеологізму: має певну ідіомність, відображає об'єкти і явища професійної діяльності, однак позбавлена емоційності, експресивності, образності і має конкретне термінологічне значення: *Всесвітня павутина* – комп'ютерна система, що пов'язує документи та зображення в базу даних, зберігається на електронних носіях у різних частинах світу та якою можуть користуватися люди на всій планеті [СУМ-20]. Проте, поєднуючись із розмовною лексикою, набуває певної негативної конотації, емоційності хоча формально термінне значення збережено. Використання комп'ютерних термінів виконує в цьому контексті функцію іронією чи навіть сарказму: *«Космос пронизаний сльвом ієрархічності. Інакше уже давно заросла би Земля гібридами генетично збожеволілої рослини, і не допомогли би припинити ошаліле буяння ані Всесвітня павутина, ані найновіші досягнення із нашого клонування»* (С. Процюк, «Тотем», 2007) [СУМ-20]. Отож, відбувається семантико-стилістичне детермінування, що спричинює виникнення низки тропів та стилістичних фігур у художньому стилі. Так, наприклад:

МОДУЛЬ техн. 1. Частина приладу, механізму, пристрою, що виконує певні функції. 2. (Прогр.) Програмна одиниця, яка у процесах компіляції, зберігання й використання розглядається як самостійна частина загальної системи. * Образно. У його віці всі об'єднуються в якісь модулі. Той репер, той хіпер, той неопанк. А він окремий, і не говорить сленгом (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого», 2010). Від термінного значення лексеми *модуль* збереглася лише сема 'частина', її підсилено сполученням слів об'єднуються в якісь, використання цього детермінованого терміна в ролі метафори надає фразі яскравого художнього ефекту. Ефект від застосування цієї метафори посилює подальший контекст іронією і дотепом. Семантико-стилістичні детерміновані терміни у функції метафори відбивають суб'єктивне сприйняття письменником відповід-

ного предмета чи явища, посилюють його суб'єктивну оцінку сказаного і сприяють експресії висловлювання [11, с. 99]. Проте тлумачні словники цих метафоричних значень детермінологізмів не подають. Проаналізовані приклади дають змогу простежити складні семантичні процеси взаємодії українського комп'ютерного терміна поза галузевою системою.

Висновки. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій, потреби спілкування, зростання рівня освіченості суспільства зумовлюють й активізують процес детермінування. Спеціальні найменування побутують у повсякденному мовленні нефахівців у прямому, дещо спрощеному значенні, або ж відбувається перенесення значення терміна на нову загальноживану одиницю. Детерміновані терміноодиниці із часом стають надбанням усього суспільства, органічною частиною загальномовного слов-

ника. Так, досліджений матеріал (комп'ютерні терміни, зафіксовані в СУМ-20 з позначкою образно) дає змогу констатувати наявність трьох рівнів детермінованих лексичних одиниць – функційні, лексико-семантичні й семантико-стилістичні. Функційні детерміновані комп'ютерні терміни часто не зазнають лексичного переосмислення, зберігають дефінітивність терміна, проте спричинюють іронічний, саркастичний ефект. Лексико-семантичні детермінізми частково переосмислюються (через метафоризацію чи метонімізацію), побутують за межами свого термінного поля та переходять на інший тематичний рівень. Семантико-стилістичні детермінізми практично позбавляються своєї дефінітивності, на їхній основі творять художні засоби. Як, бачимо, процес детермінування пов'язаний з популяризацією комп'ютерних термінів, поширенням наукових понять серед носіїв мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наконечна Г. В. Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм*. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. С. 11–38.
2. Кримець О.М. Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2015. № 817. С. 36–40.
3. Куньч З. Й. Стилістична роль детермінологізмів у складі порівнянь. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Том 33 (72) № 4 Ч. 1 2022. С. 23–29. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.4.1/05>
4. Куньч З. Й. Співіснування детермінологізмів різних тематичних груп в художньому дискурсі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Том 32 (71). № 1. Ч. 1. 2021. С. 44–49. DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/08>.
5. Курівчак С. Т., Булик-Верхола С. З. Явище детермінологізації в памфлеті Миколи Хвильового «Україна чи Малоросія». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 23–27. DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.3/05>.
6. Ляхова О. В. Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Серія: Філологія. № 963. 2011. Вип. 62. С. 42–47.
7. Кухарчишин М. І. Міжгалузева термінологічна кореляція у процесі транстермінологізації (на матеріалі біологічної термінології). *Термінологічний вісник*. 2019, вип. 5. С. 246–253.
8. Куньч З. Й. Варіантність термінів: детермінологізація чи детермінування. *Термінологічний вісник*. Київ. 2023. вип 7. С. 53–62. DOI <https://doi.org/10.37919/2221-8807-2023-7-10/>
9. Словник української мови у 20-ти томах. URL: <http://www.sum20ua.com/> (дата звернення: 23.04.2024).
10. Вус М.І. Семантична модифікація українських біологічних термінів у процесі детермінологізації. *Термінологічний вісник*. 2015, вип. 3(2). С.117 –124.
- 11.Ментинська І. Б. Шляхи поповнення української комп'ютерної термінології. *Термінологічна актуалізація української мовної дійсності*. Львів. Галицька спілка. С. 182–228.
12. Ментинська І.Б. Термінологізація та детермінологізація українських комп'ютерних термінів. *Матеріали Х міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ»*. Інститут слов'янської філології Університету Людвіга-Максиміліана, Мюнхен, 2019. С. 143–150.